

חאלב – עירו של יואב בן צרויה

גדעון חרל"פ*

ראשי פרקים:

1. הקדמה – חאלב ויואב
2. מצודת יואב בעיר חאלב
3. מלחמות עתניאל בארם ושאול בצובה
4. מלחמות דוד בארם ושלמה בצפון
5. על הקשר בין דוד המלך לאחיינו יואב
6. ארם צובה וסביבתה בימי בית ראשון
7. בית הכנסת בחאלב המיוחס ליואב

הקדמה – חאלב ויואב

המסורות על כך שהעיר חאלב שבצפון סוריה היא ארם צובה המקראית, הן קדומות ומופיעות בכתבי גאוני ורבני חאלב. מסורת זו תועדה לפני כמאה וחמישים שנה על ידי הרב יהוסף שווארץ, שכתב: "ועיר חלב (אל עפפא) נקרא עד היום בלשון העם צובה, לפי שמקובל אצלם שהיתה מטרופולין של ארץ ארם צובה, והמבצר ובית הכנסת הגדולה שבתוך העיר הוא בנין מזמן דוד המלך ויואב שר צבאו"¹. כבר הרמב"ם, לפני כתשע מאות שנה, זיהה את ארם צובה כעיר חאלב, וכפי העולה מתשובותיו לר' יהוסף ברב' יהודה אבן עקנין².

* תושב מעלה אדומים, בוגר מחזור ב' (תשל"ג). אדריכל.

¹ תבואות הארץ, ל"ט.

² ראו תשובות הרמב"ם סימנים ר"ח, רכ"ד, רס"ט.

הר"י שווארץ מזכיר גם את המסורת לפיה את המבצר ובית הכנסת הגדול בחאלב, בנה יואב בן צרויה. ואכן, בבסיס בית הכנסת הגדול ישנן אבנים גדולות הדומות לאבני הר הבית; מבצר חאלב הוא מבנה קדמון אף יותר, שיסודותיו הם מהמאה ה-10 לפני הספירה, דהיינו מסביבות תקופת דוד המלך. נמצא, לפי מסורת זו, כי בית הכנסת הראשון בעולם, מזמן הבית הראשון ודוד המלך, נמצא בחאלב.

למרות העדות כי כיבושי דוד ויואב הגיעו עד סמוך לחאלב, לא ברורה הזיקה בין חאלב לבין הרמטכ"ל ושר הבטחון של דוד המלך: יואב בן צרויה. מדוע דווקא כאן, מכל כיבושי דוד, נזכר: "אני יואב בן צרויה כבשתי זה המגדל והעיר"³? מדוע מכל המקומות שנכבשו על ידי דוד המלך ויואב בן צרויה, כמו עמון מואב ואדום, אנו מוצאים דווקא כאן עדות ומסורת על הגעת צבאות דוד המלך לכאן?

במאמר זה נברר נבאר כאן את העניין העלום של מקומה של חאלב בתולדות עם ישראל לדורותיו, החל מזמן אברהם אבינו, דרך דוד המלך ויואב שר צבאו – עד לימינו אלה. נברר שחאלב = ארם צובה היא כשאר ארץ ישראל המובטחת, ועל פי ההלכה לעניין קדושת הארץ, תרומות, מעשרות ושמיטה דינה כארץ ישראל לכל דבר וענין, שהרי נכבשה על ידי צבא דוד המלך, ולכאורה היא קדושה בקדושה ראשונה והיא חלק מהבטחת הקדוש ברוך הוא לאבות ולאחר מכן לבני ישראל, ולאחר מכן ליהושע – "כל ארץ החיתים"⁴.

כמו כן נברר מדוע דווקא יואב, הורג שרי הצבא אבנר, עמשא ובעקיפין גם את אוריה החיתי, אישיות שהייתה קשורה בקשר סימביוטי תורני עם דוד המלך, בחר להגיע דווקא לכאן, חאלב המעטירה. האם זהו מקרה שדווקא כאן, בחרה לה משפחת דיין (נשיא) מצאצאיו הישירים של דוד המלך, את משכנה?

עוד נחקור אודות הערים אחלב⁵, וחלבון ברותה ובטח⁶, ועל הזיקה בין העיר חאלב "לבוא חמת"⁷, כאשר ידוע מספרי דברי הימים כי 'ברויה' היא השם קדום לחאלב – שניתן לה על ידי אלכסנדר מוקדון – הדומה לשם ברותי ובטח המוזכרות במקרא⁸.

³ ראה להלן, מספר 'דברי אר"ץ'.

⁴ יהושע א' ד'.

⁵ רמב"ם, הלכות תרומות פרק א' הלכה ג' ("אחלב וארם צובה").

⁶ יחזקאל כ"ז י"ח.

⁷ במדבר י"ג כ"א.

מצודת יואב בעיר חאלב

לאחר מלחמות עתניאל בן קנז בארם, ולאחר מלחמת שאול בארם, הגיע לכאן שר צבא דוד המלך – יואב, בן צרויה אחות דוד. וכך נכתב בתהילים: "למנצח על שושן עדות, מכתם לדוד ללמד, בהצותו את ארם נהריים ואת ארם צובה, וישוב יואב... ויך את אדום"⁹. דהיינו, יש כאן זכרון ועדות על מלחמה קשה לכיבוש מחוזות הגבול הצפוני שהיו בשליטת ארם – ארם נהריים וארם צובה. מהסיפא של הפסוק, "וישוב יואב", מתבררת כאן לראשונה זיקתו של יואב, שר צבא דוד המלך, לעיר חאלב. האם יואב פעל כאן ללא סמכות ורשות?

מעל השוק המרכזי העתיק של חאלב, מתנשא מתלול גבוה בצורת אליפסה ובראשו מצודה עתיקה. מסביב לראש המתלול קיימת חומה גבוהה. מדרום לה קיימת מערכת מדרגות מהמישור סביב המתלול ועד לראש הגבעה. בראש מערכת המדרגות נמצא שער המצודה עם מבנה ענק. ישנם 8 מגדלים בנויים בחומות. בתוך חצר המצודה ה"קלעה" נמצא אמפיתיאטרון, ארמון מלכותי ומסגד. לא מצאתי מחקר ארכיאולוגי מפורט על המצודה אולם בספרי תיירים, כפי שנראה להלן, נכתב כי יסוד החומות הן מהמאה העשירית לפני הספירה, דהיינו, לפני כ- 3,000 שנה, מתאים לתקופת מלוכת דוד המלך.

המצודה או מגדלה נקראה על ידי הנוסע ר' יעקב, שליח ר' יחיאל מפאריס (במאה ה-13), מגדל "דוד המלך". וכך נכתב בספר זכרון דברי אר"ץ יע"א:

"וראיתי בספר כ"י שכתב כי היו בה באותו עת עמלקים (!) ומשום הכי נלחם בהם¹⁰. וקבלה בידינו שהיה כתוב על אבן בכותל המגדל שקורין "אל קלעא": "אני יואב בן צרויה כבשתי זה המגדל והעיר". ושמעתי היום מזקנים שמזה כמה שנים בנו כותל אחד לפני הכתיבה ונעלמה האבן ההיא עד היום הזה ויש בעירנו חומה גבוהה בנין חזק וקדום אבנים גדולות אכן לא נודע מאיזה זמן. ויש שם שבעה פתחים לעיר מצופים בברזל ושמעתי מזקן ת"ח אחד שיש קבלה בידו שבכל פתח ופתח היה שם דבר פלא במה שהיה מימי קדם ושמע על ג' מהם: אחד יש בו שן דג גדול אורך ב' אמות והוא פי באב אל נציר. ועד היום רואים אותו, ובפתח אחר יש ציפורן של אחד מן הנפילים והוא כמו כר וכסת. ובמקום אחר יש קנקן ובתוכו חול מנהר סמבטיון..."

⁸ בפתח המאמר, ברצוני ראשית להודות לר' אברהם עדס ענתבי ס"ט. שלי – שלו. וכל גילוי המפליא על תולדות משפחת מוסאן וכל הרעיון לכתוב קונטרס זה מתעצם מעבודת הענק שלו, מחכמתו ומידיעותיו בנושא ארם צובה וחכמיה. יישר כוחו לאורייתא להוציא לאור כל כתביו וחידושיו.

⁹ תהילים ס', א'–ב'.

¹⁰ השווה בית המדרש ח"ה עמ' 146.

דהיינו, היתה מסורת קדומה כי למצודת הקדמונים בחאלב הגיע יואב בן צרויה, רמטכ"ל צבא דוד המלך ואף הייתה כאן כתובת ניצחון שהייתה משוקעת בחומת המגדל שלה.

"ולמה קוראים אותה חֶלֶב ? כי בהר היו רועי צאן ובקר של אברהם אבינו ומעלות יורדות מן ההר ששם היו מושיטים לעניים חלב"¹¹

חלחות עתניאל בארם ושאל בצובה

בפעם הראשונה לאחר מות יהושע, הכובש הגדול של ארץ ישראל שלא כבש צפונה את כל ארץ ישראל המובטחת, מוזכר כי השופט עתניאל בן קנז יצא למלחמה על כושן רשעתיים מלך ארם נהריים, "ותעז ידו על כושן רשעתיים"¹². הוא כנראה הגיע לנהר פרת¹³, ושם הכריע סופית את כוחות ארם נהריים. לאחריו הגיע צבא שאול המלך לאזור זה; שכן לאחר ניצחון שאול ויהונתן על הפלישתים, וטרם מלחמת שאול בעמלק, נכתב: "ושאל לכד המלוכה על ישראל, וילחם סביב בכל איביו, במואב ובבני עמון ובאדום ובמלכי צובה ובפלשתים, ובכל אשר יפנה ירשיע"¹⁴.

הן מלחמתו של עתניאל בן קנז והן מלחמתו של שאול המלך בצפון הרחוק של ארם נהריים, לכאורה אינן מתקבלות על הדעת, שהרי מה לשופט ולמלך, מנהיגים של עם צעיר בארץ ישראל, לחפש בארצות הצפון והרחוקות? 'הגדילו' לעשות מבקרי המקרא, ולהויון ותלמידיו, שבעקבות קושיה זו ביקשו לשנות את גרסת הנביא, וכתבו כי יש לגרוס "מלך אדום" במקום "מלך ארם", וכי המילה נהריים היא מילה שהוספה לאחר מכן על ידי עורכי ספרי הנביאים. אולם פרופ' יחזקאל קויפמן, בביאורו על שופטים ג', דחה לחלוטין את ניסיונותיהם לתיקון הגרסה; עוד הוסיף כי כושן רשעתיים היה חלק מהישוב הארמי על גדות הפרת התיכון, וכי בצפון נגעו הישוב העברי והארמי, גשור ומעכה, זה בזה. על פי הכתוב, בסוף ימיו של הנביא והמנהיג יהושע, מאחר שלא הספיק לכבוש את מרחבי ארץ

¹¹ סיבוב ר' פתחיה מרשנבורג (1180), מובא ב'אוצר המסעות' עמ' 54. וראו שם עמ' 30, ממסעות בנימין מטודלה: "...ומשם שני ימים לחלב היא ארם צובה והיא עיר מלוכה ... ובה כמו חמשת אלפים יהודים ובראשם משה אל-קושטנטיני ורבי ישראל ורבי ששת".

¹² שופטים ג' י'.

¹³ תרגום יונתן שם. כיוצא בזאת העלה גם החוקר אולברייט, כי היה שבט בשם כושן בארם נהריים הצפונית (אולברייט, 205, pp. Archaeology).

¹⁴ שמואל א' י"ד י"ז.

ישראל המובטחת, נתן מעין הרשאה לשבטים, כל אחד בפני עצמו, להרחיב את נחלתם באופן עצמאי.

ואכן, עדויות על יישוב ישראלי מעורב עם ארם נמצאות גם ביהושע¹⁵ ובשמואל ב'¹⁶. כלומר, עם ישראל כבר בימי יהושע התפשט והתנחל צפונה. לחילופין יש כאן אימות חלקי של דעת בן ציון לוריא, חוקר המקרא הידוע, כי במרחב שמצפון לדרום ולליטני היו תושבים עבריים למחצה עוד מזמן אברהם אבינו. עדות בכיוון זה נזכרת מפי ר' יעקב, שליח ר' יחיאל מפריס, הכותב כי במגדל דוד המלך (מצודת חאלב) יש בית לאברהם אבינו:

"ומשם לארם צובה, מהלך שלשת ימים, שם שלש כנסיות: האחת למשה רבינו ע"ה, ושם ארבעה צדיקים קבורים ואין יודעים שמותם, ובמגדל דוד המלך יש בית לאברהם אבינו עליו השלום"¹⁷

מלחמת דוד בארם ומלחמות שלחה בצפון

לאחר תקופת השופטים ושאל המלך, הגיע לאזור זה דוד המלך, ועמו יואב שר הצבא. שלוש מלחמות ניהלו דוד המלך ויואב בן צרויה עם הארמים; בפעם הראשונה ניגפו הארמים בפני יואב במישור מידבא בעבר הירדן¹⁸, כאשר באו לחלץ את בני עמון מיד ישראל¹⁹. מלחמה שניה היתה ליד העיר חילם בעבר הירדן הצפוני; במלחמה זו איבד הדדעזר שבע מאות או אף שבעת אלפים רכב, וארבעת אלפים פרש/רגלי²⁰. על פי יוסף בן מתתיהו, "חילם" היא העיר חלמאן – שמה של חאלב בכתובות אשוריות.

בקרב השלישי המכריע, הגיע צבא דוד ויואב אל סמוך לגבול חמת²¹. בקרב זה לקח דוד בשבי למעלה משבעה-עשר אלף פרשים ועשרים אלף רגלים, עיקר את כלי הרכב והשאיר לעצמו מאה מתוכם. כמו כן הושמדו עשרים ושנים אלף חיילים, בני ארם דמשק שלחמו עם הדדעזר. כאן גם נפלו לידי צבא ישראל הערים הראשיות בארם צובה: טבחת (בטח), ברותי וכוון. אמנם, לא נתברר היכן בדיוק היו הערים הללו; האם בבקעת הלבנון

¹⁵ י"ב ה', י"ג י"ג.

¹⁶ י' ו'-ח', ט"ו ט'.

¹⁷ מובא ב'אוצר המסעות' עמ' 70. לעדות זאת יש להוסיף את עדותו של ניקולאוס איש דמשק, המובאת בכתבי יוסף בן מתתיהו, כי אברהם אבינו מלך בדמשק.

¹⁸ דברי הימים א' י'.

¹⁹ שמואל ב' י'.

²⁰ שמואל ב' ח', ודברי הימים א' י"ח.

²¹ דברי הימים שם, ושמואל ב' ו' ד'.

הצפונית ו/או בעמק האורונטס, או סמוך לחאלב? כמו כן לא התברר גורלם של הדדעזר עצמו, ושובך (=שופך) שר צבאו²².

על כיבושי דוד בסוריא ישנה ביקורת של חז"ל, המביאים שאמר לו הקב"ה לדוד: "סמוך לפלטרין שלך (=ירושלים) לא הורשת, ואיך אתה חוזר ומכבש ארם נהרים וארם צובה?"²³. אלא שיש לעיין בדבר: הרי על פי סדר הכתוב בשמואל ובמלכים, כל מלחמות דוד לכיבוש ארצות הצפון ושחרור ארץ ישראל הצפונית, היו רק לאחר רצונו לבנות את בית המקדש! על פניו, דוד המלך רצה להוריש את היבوسی צמוד לארמונו הירושלמי, ולבנות שם את המקדש. אולם הקב"ה, דרך הנביא נתן, ציווה עליו לא לעשות כן; רק לאחר מכן, כשהנביא נתן הורה לו שלא לבנות את המקדש, פנה דוד להמשך הכיבוש של ארם צובה עד נהר פרת.

גם על פי יהושע, יהושע הורה לשבטים כל אחד ואחד להמשיך ולכבוש ולשחרר את נחלתו באופן עצמאי. ואם כן, דוד עשה כהלכה בכיבוש ארם צובה, ומדוע נחשבת סוריא ככיבוש יחיד?

אפשר אולי להסביר את העניין בכך שאמנם ארם צובה היא בגבול ההבטחה אולם לא בתחום הארץ שנתחלקה לשבטים על ידי יהושע, ולפיכך כיבושה לא הוסכם מראש על ידי יהושע שלא תהיה בכלל כיבוש יחיד, בניגוד לשאר חלקי הארץ שלא נכבשו אולם נתחלקו לשבטים.

על הקשר בין דוד המלך לאחיינו יואב

"אלמלא דוד לא עשה יואב מלחמה, ואלמלא יואב לא עסק דוד בתורה"²⁴. דברי הגמרא במסכת סנהדרין על הקשר הנפשי והרוחני והמעשי בין דוד המלך ליואב בן אחותו צרויה, מצביעים לכאורה על זיווגם לאישיות אחת בלתי נפרדת, ושרק מכוח סימביוטי זה נכבשה ארץ ישראל כולה ונלמדה תורתו של דוד המלך. על פי הבנה זו, תנאי הכרחי למלחמתו של יואב היה לימודו של דוד המלך, ותנאי הכרחי לגילוי תורתו של דוד ועיסוקו בתורה, הייתה מלחמתו של יואב.

²² לכבוד הנצחונות הללו נכתבו המזמורים בתהילים ס"ו-ס"ח, הדומים אחד לשני ואפשר שהיו המנוני המלחמה של צבא דוד המלך.

²³ ספרי דברים פיסקה נ"א.

²⁴ סנהדרין מ"ט ע"א.

באישיותו של דוד נתגלמה קדושת ישראל, כמו שמפורש בספר מלכים על ידי שלמה בנו: "מן היום אשר הוצאתי את עמי את ישראל ממצרים לא בחרתי בעיר מכל שבטי ישראל לבנות בית להיות עמי שם... ואבחר בדוד"²⁵. דהיינו, עצם בחירתו של דוד היא בחירה מחודשת בהווית עם ישראל וקישורו לקב"ה.

והנה, לראשונה עולה אישיותו של יואב בן צרויה על במת ההיסטוריה אחרי בקשתו של דוד לכיבוש ירושלים: "כל מכה יבוסי בראשונה יהיה לראש ולשר. ויעל בראשונה יואב בן צרויה – ויהי לראש"²⁶. הנה מצאנו לראשונה את מסירותו הענקית של יואב כלפי דוד וכלפי עם ישראל, את יכולותיו האישיות, אומץ ליבו ומסירות נפשו המוחלטת לדודו דוד. לאחר מכן יואב איננו מוזכר; כמו כן, בכל מקום לא מוזכר שם אביו של יואב, אלא רק שם אימו – צרויה, אחות דודו המלך דוד. זאת לעומת עמשא בן אביגיל אחות דוד, שם מוזכר בעלה – יתר הישמעאלי²⁷. כנראה ששורשי הגנים המלכותיים של משפחת ישי, התגלמו במלואם ביואב בן צרויה אימו, אחות דוד, וללא השפעה כלל של אביו.

לאחר המלחמה השלישית של ישראל נגד ארם, שם הובס האויב כליל, הגיע יואב בן צרויה לחאלב. כאן מוזכר לראשונה נחרי הבארותי – נושא כליו, הקרוי כנראה על שם **ברותה** – שמה הארמי של חאלב. כמו כן מוזכר הגיבור יגאל בן נתן מצובה – מגיבורי דוד²⁸.

אמנם, למרות הסימביוזה הרוחנית בין דוד ליואב, מסרב יואב לפקודת דוד למנות את בני ישראל; כאן לראשונה נפרדות דרכיהם באופן משמעותי. ארבעה אישים חשובים הרג יואב בן צרויה באופן אישי ובערמה, על פי דעתו ובתוקף תפקידו, על אף שלא היתה לו פקודה מפורשת מדוד, ועל אף שלילת דוד את סמכות העל שהוענקה ליואב. יואב לא הציל את אבנר "באחד מאבריו", אלא הרג אותו ולקח אחריות על מעשיו באופן אישי, וכדברי דוד: "דמי אבנר בן נר יחלו על ראש יואב ואל כל בית אביו", "ואל יכרת מבית יואב זב ומצדע ומחזיק בפלך ונפל בחרב וחסר לחם"²⁹. לאחר מכן, מנתק דוד לנצח את קשריו וקשרי משפחתו עם אחיינו המצביא יואב, כשהוא מצווה את שלמה בנו:

"וגם אתה ידעת את אשר עשה לי יואב בן צרויה... אשר עשה לשני שרי צבאות ישראל – לאבנר בן נר ולעמשא בן יתר ויהרגם וישם דמי מלחמה בשלם ויתן דמי

²⁵ מלכים א' ח'.

²⁶ דברי הימים א' י"א ו'.

²⁷ דברי הימים א' ב' י"ז.

²⁸ שמואל ב' כ"ג ל"ז, דברי הימים א' י"א ל"ט.

²⁹ שמואל ב' ג' כ"ח-כ"ט. הפעם תולה הכתוב את סרחונו של יואב באביו עלום השם.

מלחמה בחגורתו אשר במותניו ובנעלו אשר ברגליו ועשית כחכמתך ולא תורד שיבתו בשלם שאול"³⁰

ארם צובה וסביבתה בימי בית ראשון

על פי החוקר המקרא אלינר, השתרע תחום ממלכת צובה מהרי מול הלבנון וממזרח לו עד גבול המדבר הסורי, כולל תדמור, והוא חופף לפחוה האשורית "צובתו". בצפון גבלה ארם צובה במלכות חמת ובדרום בארם דמשק. לממלכה זו היו ממלכות משנה כמו שנכתב: "כל המלכים עבדי הדדעזר"³¹. לפני זמנו של דוד כנראה התפשטה מלכות ארם צובה אל בקעת הלבנון, ארם דמשק ועל מלכויות ארמיות בעבר הירדן המזרחי, כך שכל המדינות היו כפופות להדדעזר מלך ארם צובה.

על פי רב סעדיה גאון, ארם צובה היא נציבין – בצפון מזרח הרחוק על נהר פרת הצפוני. זאת למרות שכתב במקום אחר "דעו כי בעודי בחאלב, היא ארם צובה"; אולי סבר שארם צובה היא בין חאלב לנציבין, וגבול ארם צובה התפשט והגיע גם צפונה ומזרחה לנציבין.

לאחר כיבוש יואב ודוד את העיר, מוזכר בדברי הימים (ב', ה') כי גם שלמה המלך הלך לשם: "וילך שלמה חמת צובה ויחזק עליה". לא ברור מה פשר הכיבוש המחודש של חמת צובה על ידי שלמה, שהרי הארץ נכבשה לפניו. מכל מקום, לאחר שלוש מלחמות דוד בארם צובה (שהוזכרו לעיל), מביא שלמה המלך את הנחושת למקדש עבור הים של שלמה והעמודים – כנראה עמודי יכין ובוועז – ושאר כלי הנחושת מערי הדדעזר, אולם היציקה של הים של שלמה היתה בעמק סוכות, בפתח עבר הירדן המזרחי³². כנראה, למרות כיבוש חאלב על ידי יואב, נשאר שם גרעין של מורדים, ושלמה לא נזקק למלחמה ממש אלא רק לחיזוק השלטון הישראלי שם.

בתחילת ספר שופטים נכתב: "אשר לא הוריש את יושבי עכו ואת יושבי צידון ואת אחלב ואת אכזיב ואת חלבה ואת אפיק ואת רחב"³³. פרופסור יחזקאל קויפמן, בפירושו לשופטים א', מזהה את "אחלב" כעיר מחלב ליד שפך הליטני, את אכזיב הוא מזהה מצפון לעכו, את אפיק ורחוב הוא מזהה במפרץ עכו, ולעיר חלבה אין לו הצעת זיהוי. על פי

³⁰ מלכים א' ב' ה'. לכל נושא הקשר בין דוד ליואב, ראה בהרחבה מאמרו של שמריה גרשוני, "לדמותו של יואב בן צרויה", 'עלוני ממרא' 122 (תשס"ט), עמ' 75-90.

³¹ שמואל ב' י"ט.

³² ראה דברי הימים א' י"ח.

³³ שופטים א' ל"א.

הצעת הזיהוי שלו, נמצא שאין כל סדר הגיוני במניין הערים האלו. ואילו על פי הסברא הפשוטה, מונים כאן את הערים מדרום לצפון: עכו הדרומית, מצפונה צידון, לצפונה של צידון אחלב, לאחר מכן צריכה להיות אכזיב, חלבה, אפיק ורחוב. רחוב היא כנראה רחוב לבוא חמת, הצמודה להר ההר הצפוני סמוך לאנטיוכיה.

על פי זה אולי נוכל למצוא ולזהות את חלבה ואת אחלב, שהן ערי נחלת אשר שלא נכבשו בזמן יהושע. ואולי חאלב הייתה עיר בנחלת אשר, הנזכרת בשם "חלבה" בספר שופטים (כנ"ל).

מידע על חאלב בימי בית ראשון קיים גם במקורות חיצוניים. מכתובת הדד 1, שנתגלתה מצפון לחלב (Albriga, Basor, October 1942) נתברר כי חמת היא המדינה הצפונית ביותר ממלכות כנען³⁴. אייזקס כותב כי שלמה המלך כבש חלק מן המדינה חמת שנפלה ליד צובה, לאחר ברית בן תועי מלך חמת לבין דוד³⁵. כך נאמר בנביא: "ואשר השיב את דמשק ואת חמת ליהודה בישראל"³⁶, ואולי הכוונה לנחלת יואב, שהוא מיהודה! ייתכן לפיכך כי איזור ארם צובה וחאלב הם מארץ ישראל המובטחת, שלא חולקה לנחלות השבטים, והיתה נחלתו האישית של יואב.

בכתובת תגלת פלאסר נכתב: "19 חבלים מחמת יחד עם ערי סביבותם על חוף ים מבוא השמש אשר עברו אל עזריהו במרד ובמעל (באשור), סיפח התגלת פלאסר על ארצו".

בית הכנסת בחאלב המיוחס ליואב

בכתב יד להרב משה סיתהון, נכתב:

"מודעת זאת בכל הארץ בית הכנסת המהוללה המפוארה ומפורסמת בכל גלילות ישראל אשר בה ארץ טובה, בנויה מימי בית שני, וכעת על ידי סיבת הסיבות נתן לב בלב עדתינו לחקור מוסדי ארץ. ועי"ז נגלה יסודו שיש מקומות מחמת אורך השנים נתמוטט היסוד, ולזה הוכרחו להפיל קיר נטוי אורכו 30 אמות וגובהו 20 אמות וכולן אבנים גדולות עד מאוד. וידוע שאחורי בית הכנסת, יש בית המדרש חרב ושמש וגם יש בית מדרש לתשב"ר נוטה ליפול והסכימו ק"ק להגדיל את הבית ולהכניס בית

³⁴ גרינץ, מוצאי דורות עמ' 130.

³⁵ אייזקס, True Boundaries, 78.

³⁶ מלכים ב' י"ד כ"ח.

המדרש ומדרש תשב"ר לכללות בית הכנסת ואז הוסיפו על עיקר בית הכנסת שלושים אמות אורך³⁷

על קדושתו של בית כנסת זה כתב הרב אברהם חמווי: "ומכאן תבין קדושת בית הכנסת אשר לא זזה השכינה משם, אשר לרוב גדולה וקדושתה לא נמצא כמוה בכל העולם, שארם צובה עצמה מקודשת מכיבוש יחיד וקדושת בית הכנסת הלז אשר אין למעלה ממנה רק הכותל המערבי"³⁸.

על פי התכנית האדריכלית, בית הכנסת בנוי משני אגפים: אגף מזרחי ואגף מערבי. החצר היא קטורה משאר צדדיה, כאשר הכניסה מהרחוב אל החצר הינה בצפון וארונות הקודש בכיוון דרום – כיוון התפילה. אם כן, היכן היה הקיר באורך 15 מטר שנחשף ונבנה מחדש? סביר להניח שזהו הקיר המזרחי של החצר הקטורה, המפריד בינה לבין בית המדרש החדש. הקיר הקדום הנראה הוא הקיר המערבי של האגף המערבי.

עד כאן ראינו מידע אדריכלי כללי על בית הכנסת. מהי המסורת על בנייתו בידי יואב בן צרויה? בספר מעיין גנים לרב מרדכי עבאדי, נכתב:

"אמר המביא לדפוס יוסף שעיו (בן בתו של הרב ישעה דיון) ראיתי בכ"י ישן בכתבי הרב משה סיתהון (דבח) בדרשותיו כשחדשו ביכנ"ס הגדול באר"ץ, הביא מאמר זה: אמרו ז"ל כשבנה דוד המע"ה יסודות בית המקדש, הכותל המערבי – בלילה הראו לדוד בחלום, שהוא לא יבנה הבית "ואתה תתעסק במלחמה ותצליח וכן עשה – והגיע לארם צובה, וכבשה ע"י יואב בן צרויה, והמלך דוד נתנה ליואב במתנה. ויאמר יואב אבנה כאן ב"ה לה', והביא פועלים ובנה בית כנסת גדול ורחב ומפואר, והיה יואב נושא על כתפיו האבנים הגדולות ומעלה אותם על הסולם כדי לקובעם בכותל – יצאה בת קול ואמרה "יואב, עתידין ב' המקדשות ליחרב, וביתך יהיה קיים" עכ"ל³⁹. א"כ נראה כי ביכנ"ס הגדולה זו היא נבנית קודם בית א' ושכינה שרויה בתוכה קרוב לג'

³⁷ זכרונות אר"ץ, מכון בן צבי מס' 3724, 15-14.

³⁸ הר"א חמווי, 'דבק מאח', דף י"ד.

³⁹ על פי המסורות השונות, ישנם שלושה מקומות אליהם הגיע המצביא יואב בן צרויה ושמו חרות או היה חרות על גבי אבני זיכרון ששולבו במבנים כמו בית כנסת ועוד. שלושת המקומות הם: חאלב, בית הכנסת באי ג'רבה, ובדרום תימן (על כתובת יואב בן צרויה בדרום תימן מעיד בעל תבואות הארץ). לפי מסורות אלה, נראה שכיבושי יואב בן צרויה ודוד המלך הגיעו מעבר לנאמר בתנ"ך.

[הערות עורך: אולם נראה שיש לעמוד על עצם המסורות המשקפות ייחוס כיבושים ליואב, כיבושים שכלל לא ידוע לנו עליהם. וכן לגבי כל המסורות לאורך המאמר, הנוגעות לתקופתו של יואב; ש"ג].

אלפים שנה ומקודשת מאד, ויום ולילה הוגים בה בתורת ה' ובתפילה והארתה גדולה עד מאד, וידוע ומפורסם נסים שנעשו בתוכה עכ"ל (הרב משה סיתהון הנז')⁴⁰

בספר דבק מאה (להרב אברהם חמווי, הנזכר) מתואר בצבעים עזים סדר היום והלילה של בית הכנסת הגדול באר"ץ, ואחר כך הוא כותב: "ומכאן בין תבין קדושת בית הכנסת אשר לא זזה השכינה משם אשר לרוב גודלה ויופיה וקדושתה לא נמצא כמוה בכל העולם"⁴¹

שארם צובה עצמה מקודשת מכיבוש יחיד וקדושת ביכ"נ הלז, אשר אין למעלה הימנה – רק הכותל המערבי".

⁴⁰ 'מעייין גנים' ח"ב עמוד תי"ג – נספח. מכאן גם מתברר כי דוד המלך רצה לבנות את בית המקדש לפני כיבוש חאלב, ואם כן לא ברור משמעות המושג כיבוש יחיד המוזכר להלן בהקשר זה.

⁴¹ במערה שהיא חלק ממכלול בית הכנסת הגדול בחאלב, והמיוחסת לאליהו הנביא (על פי מסורת יהודי ארם צובה התגלה שם אליהו הנביא), היה מונח כתר ארם צובה.